

De fleste studier om jøder, muslimer og kristne i middelalderens Europa fokuserer på de områder, hvor de levede sammen.

JØDER OG MUSLIMER I ØSTNORDISK LITTERATUR

JONATHAN ADAMS

INSTITUTIONEN FÖR NORDISKA SPRÅK, UPPSALA UNIVERSITET

Behandlingen af de ikke-kristne i de komplekse spændinger mellem kirken og de sekulære myndigheder danner kernen i mange studier, som f.eks. sigter på at undersøge de spontane udbrud af antijødisk vold i dele af Central- og Vesteuropa eller virkeligheden bag den fredelige sameksistens, "convivencia", i Spanien. Følgerne af bl.a. korstogene, pesten, økonomisk nedtur samt politisk og social uro i disse områder regnes som de vigtigste faktorer i de skiftende forhold mellem de tre grupper naboer. Forholdene påvirkede også de skriftlige

fremstillinger, da litteratur i middelalderen ligesom nu var et af de vigtigste midler, hvorved man udtrykte sin verdensopfattelse og skabte mening og struktur i det omkringliggende samfund. Disse tekster giver en et vigtigt indblik i, hvordan kristne europæere tænkte og hvad der optog dem.

Der blev også gjort flittig brug af jøder og muslimer i tekster skrevet på østnordisk (svensk og dansk før ca. 1515), især i værker, der handler om sociale og kristne værdier og praksis: præ-

dikener, andagtslitteratur, ridderromaner, bønner og didaktiske skrifter. Man kan spørge sig, hvorfor der forekommer så mange historier om jøder og muslimer, da ingen af grupperne var bosat i Norden i middelalderen – hvad skulle de bruges til?

I et forskningsprojekt prøver jeg at kortlægge og analysere dette fremmedbillede i tekster på østnordisk for at se, hvordan man opfattede og brugte jøder og muslimer for at definere sig selv og sin religion. De to grupper behandles forskelligt i teksterne men har tilfælles, at de

tit anvendes som nyttige spejle mod de kristne læsere. Danskere og svenskere fik mulighed for at betragte aspekter af deres tro og samfund ved at projicere (deres egne) mindre ønskelige egenskaber, tvivl og bekymringer over på jøder og muslimer. Således placeret på afstand kunne de på en ufarlig måde let få øje på hvilke egenskaber, deres tro og samfund burde og ikke burde bestå af.

FRA PROFETER TIL KRISTI MORDERE

Det var et løbende problem for kirkens og de kristnes selvforståelse, at de mennesker, der

Jøder korsfæster Jesus; kalkmaleri i Råsted kirke, Randers, ca. 1200

FOTO: JONATHAN ADAMS

FOTO: JONATHAN ADAMS

Indledningen til den danske oversættelse af De Judaica confessione med et træsnit, der skal afbilde Johannes Pfefferkorn; Skoklosters Slots Bibliotek, 1516.

havde modtaget lovene og profetierne om den ventede messias, kom til at afvise ham. De gammeltestamentlige jøder som patriarkerne og profeterne beskrives med rosende ord og de fortolkes som forbilleder for de kristne, mens de nytestamentlige jøder betragtes som det modsatte af alt godt, menneskeligt og kristent. Selv om Det Nye Testamente har et ganske ambivalent forhold til jøderne, opstod der en række myter, der gjorde jøder til skurker i den kristne fortælling. De bliver til Jesu torturbøddler og korsfæstere og anklages for at have udført handlinger, som ikke står i Bibelen. Det er især i prædikener, bønner og andagtsbøger, man møder den morderiske nytestamentlige jøde. Tropen anvendes som et spejl, hvori læseren eller tilhøreren kan betragte sig selv, tænke over sine mangler og måle sin egen fromhed og religiøse iver. Mens jøderne kun straffede Kristus fysisk, anklages læserne for fortsat at plage deres gud åndeligt – en endnu værre forbrydelse. Ved at betragte Jesu lidelser i hænderne på jøderne kunne man desuden udvikle de "kristne" dyder, empati og medlidenhed, vigtige egenskaber for den andægtige kristne.

Ud over deres pågående straf for gudsmord skrives der lidt om samtidens jøder. Dette står i kontrast til andre lande, hvor historier om ågerkarle, rituelt barnemord, hostieskændsel, brøndforgiftning og pestbefængte jøder var i

omløb. Det fysiske fravær af levende jøder i Norden i middelalderen havde åbenbart konsekvenser for, hvilke bekymringer og tvivl man projicerede på dem og hvad de kunne beskyldes for. Først i 1516 med den danske udgivelse af De Judaica confessione (der har til hensigt at håne jødiske ritualer, skikke og tro), blev samtidens jøder sat under lup. Her fremstilles de som en trussel, som kun den katolske kirke kan skåne danskerne for – en klar besked i tidens kamp mellem kirken og reformatorerne.

KRIGERE, KÆTTERE OG KRITIKERE

Selv om muslimer ("saracener") ikke forekommer så ofte som jøder i østnordisk litteratur, fremstilles de på en meget mere varieret måde, der bygger på frygt for deres militære fremgang samt misforståelser og fordrejninger af deres religion. I ridderromaner som Karl Magnus' Krønike fremstilles de som mørklødede ("blå") kæmper, der plyndrer, voldtager nonner og fører krig. I sådanne krigeriske sammenhænge tjener de til at fremhæve kristenhedens overlegenhed gennem kontrast.

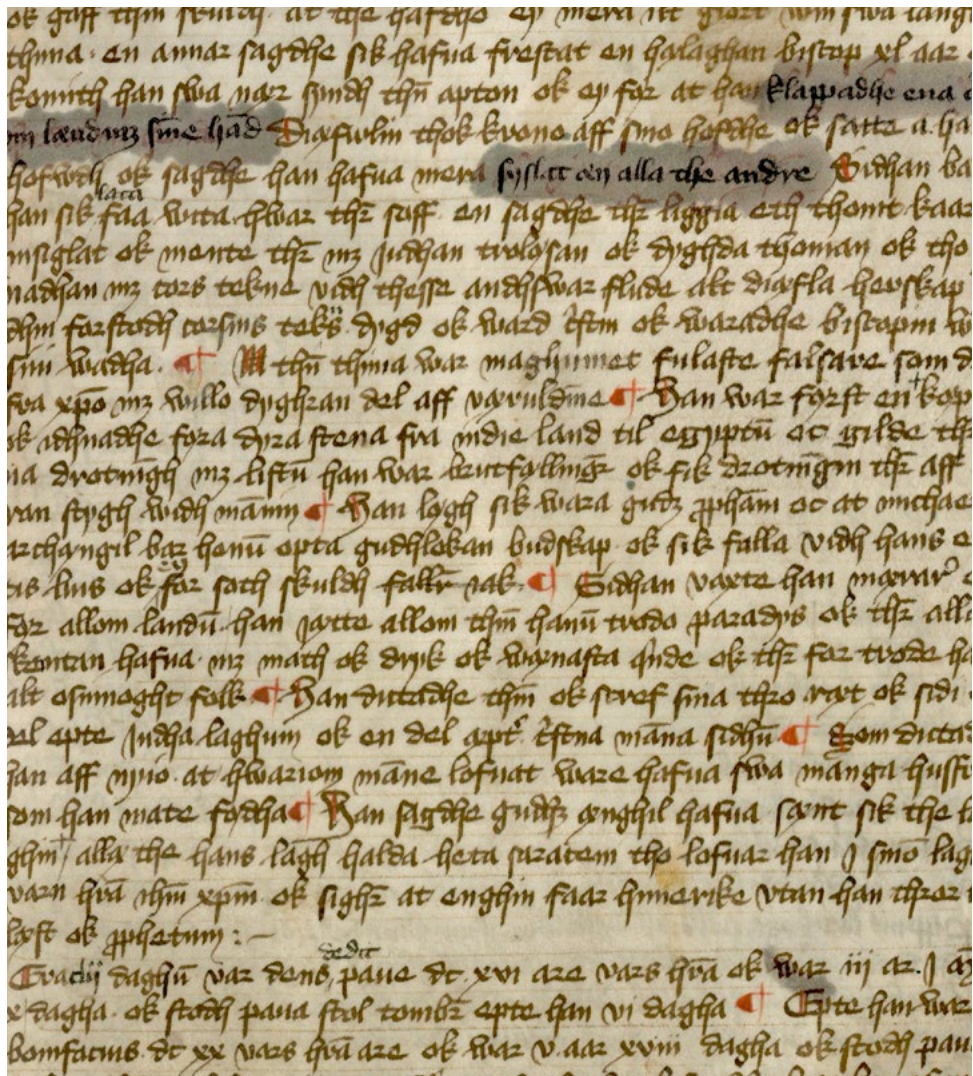
I det gammelsvenske Legendarium, en bearbejdning af Legenda aurea, finder man miraklet om Skt. Markus: en muslim, der øjeblikkeligt konverterer for at redde sig fra at drukne, forsømmer derefter sin nye tro; men så plages han af helgenen, indtil han retter sig. Læseren får således bevis på Guds frelsende indgriben og helgenernes magt samt indblik i følgerne af en overfladisk og udisciplineret religiøsitet. Tvivl om den guddommelige substans i nadveren dæmpes i historien om Skt. Klara, en nonne, der fordriver en hel hær saracener ved at løfte eukaristien for foran dem og derved demonstrerer nadverens magt.

I beskrivelser af saracenernes religion i Karl Magnus' Krønike fremstilles muslimer som flegudsdyrkere, der tilbeder flere idoler, deriblandt Muhammed. I Mandevilles Rejse, Legendariet og Sjælens Trøst læser man om Muhammed som grundlægger af islam. Her går ud på at bevise, at han ikke modtog profetier men opdigtede hele koranen med elementer fra jødedom, kristendom og sin egen fantasi for at få magt og rigdom. Hans liv udlægges som en omvendt parodi af Kristi med snedige tricks og skurkagtige handlinger i stedet for mirakler og gode gerninger. Profeten, hans "opdigtede religion" og hans tilhængere placeres derved inden for en kristen historisk og teologisk ramme og gøres derved ufarlige.

Muslimer fremstår anderledes i samtalen mellem ridderen Johannes og sultanen i Kairo i Mandevilles rejse. Som et spark til den kristne læsers samvittighed opremser sultanen en lang række kritikpunkter om de kristne: de handler i stedet for at gå i kirke, de går på kro og drikker sig fulde, sladrer, kives, bedriver åger, stjæler, snyder og vasker sig ikke - stik modsat muslimernes moralske (og hygiejniske!) levevis. Helt eksplicit bliver muslimer brugt her som et spejl - de kristne er nødt til at se i øjnene og skamme sig over, at de forsømmer deres religion i en grad, som muslimer ikke gør. Derudover kan den muslimske verden af og til fremstilles med forundring og ærefrygt for dens skønhed. Beskrivelserne af byen Babylon med

dens smukke haver, paladser og tårne i ridderromanen Flores og Blanseflor er alt andet end fordømmende. Denne begyndende form for orientalisme blomstrede først et par århundreder senere.

Der er selvfølgelig flere grunde til, at der blev skrevet om jøder og muslimer - bl.a. nysgerrighed, frygt, eksoticisme - men de blev oftest brugt som spejle, der tjente til at bebrejde "dårlige" kristne og fremhæve den kristne tros overlegenhed og sandhed. I sidste ende handler disse tekster overhovedet ikke om jøder og muslimer men nærmere om det kristne samfunds interne spændinger, ængstelser og problemer. Mon situationen er så anderledes i dag?

Muhammeds levnedsskildring i det gammelsvenske Legendarium; Uppsala Universitetsbibliotek, C 528, bl. 132r, ca. 1400-1450

HANDSKRIFTS- OCH MUSIKENHETEN, UUB